

Наталія ПАНЧИШИН,
orcid.org/0000-0001-6348-2949
асистент кафедри класичної філології
Львівського національного університету імені Івана Франка
(Львів, Україна) zjanysja@ukr.net

ОРГАНІЗАЦІЯ СКЛАДНОПІДРЯДНИХ ЧАСОВИХ РЕЧЕНЬ ЯК ТАКСИСНОЇ ФОРМИ (НА ОСНОВІ ЛАТИНСЬКИХ ТЕКСТІВ)

Питання вивчення художніх текстів через призму категорії таксису є одними з найбільш досліджуваних і дискусійних як у сучасному вітчизняному та і у зарубіжному мовознавстві. Актуальність дослідження визначається вивченням латинських художніх текстів з позиції таксису.

Метою статті є класифікація підрядних часових речень за видами таксису та визначення синтаксичних засобів зв'язку частин складнопідрядного речення при їх аналізі. Об'єктом дослідження обрано поліпредикативні комплекси, виражені складнопідрядними реченнями часу.

Складнопідрядні речення часу є формами певних різновидів таксису: лінійного нерівнорядного, нелінійного рівнорядного, нелінійного нерівнорядного.

Щодо природи засобів зв'язку, то у латинській мові частини головного і підрядного речення сполучаються диференційованими та недиференційованими сполучниками.

Досить часто в головних частинах складнопідрядних речень уживаються так звані вказівні, або співвідносні, слова, які пояснюються підрядною частиною. Ними найчастіше виступають прислівникові займенники. Щодо типу зв'язку підрядної частини з головною у складнопідрядних темпоральних реченнях, то виділяють речення з детермінантним зв'язком, який є непередбачуваним (вільним) і необов'язковим, він наявний у реченнях з потенційно автосемантичною головною частиною, та кореляційним. Кореляційний зв'язок виявляється у двох різновидах – займеннико-співвідносний та сполучниково-співвідносний.

Детермінантний зв'язок найчастіше виступає у реченнях із недиференційованим сполучником *cum* – «коли», однак, якщо у головному реченні наявні часові конкретизатори, представлені займенниковими прислівниками, прислівниками чи іменниками, то в такому випадку ми говоримо про кореляційний зв'язок різних типів.

Часові речення із диференційованими сполучниками *cum primum*, *ut*, *ut primum*, *ubi*, *ibi primum*, *simulac*, *simulatque*, *simul ut*, *quom extemplo*, *extemplo ubi* – «як тільки, щойно», *postquam*, *posteaquam* – «після того як», *antequam*, *priusquam* – «раніше ніж», *dum*, *donec*, *quoad* – «доки, поки» побудовані також за допомогою кореляційного зв'язку.

Ключові слова: таксис, складнопідрядне часове речення, детермінантний зв'язок, кореляційний зв'язок, сполучник, сполучне слово, співвідносне слово.

Natalia PANCHYSHYN,
orcid.org/0000-0001-6348-2949
Assistant of Classical Philology
at Ivan Franko National University of Lviv
(Lviv, Ukraine) zjanysja@ukr.net

ORGANIZATION OF COMPLEX SENTENCES WITH TIME CLAUSES AS A TAXIS FORM (BASED ON LATIN TEXTS)

In modern Ukrainian and foreign linguistics there is a noticeable tendency to study artistic texts through the prism of the taxis category.

In modern studies, linguists use the category of taxis to describe the assessment of events.

However, other theorists associate this category with the expression of chronological relations (simultaneity / non-simultaneity).

In linguistics there are two basic concepts of the category of taxis - morphological and functional-semantic. However, taxis are mostly viewed from the point of view of functional grammar, so they analyze it as a functional-semantic category that demonstrates a temporal relationship between actions within a complete period of time.

In this paper, taxis is considered as a functional-semantic field. Taxis form is a poly-predicative structure (PPC). The basis for the PPC formation is complex sentences with time clauses.

In Latin, the study of complex sentences containing temporal links as a whole syntactic unit, including as a form of taxis, has not been the subject of scientific research to date. For this reason, it is extremely important and relevant to study taxis based on complex sentences with time clauses in Latin.

The purpose of the article is to classify complex sentences containing temporal links by taxis types and to determine the syntax communication means of complex sentences in their analysis on the material of Latin works. The object of the study was selected poly-predicative complexes, expressed by complex sentences with time clauses.

Complex sentences containing temporal links are forms of such taxis types: linear unequal, nonlinear equal, nonlinear unequal. With regard to the nature of communication means, in Latin the parts of main and subordinate clauses are joined by differentiated and non-differentiated conjunctions. The so-called demonstrative or correlative words, which explained by the subordinate clause, are used quite often in the main clause. They are most often adverb pronouns.

The paper also focuses on the types of link in complex sentences with time clauses. Determinant link is unpredictable (free) and optional, it is present in sentences with a potentially auto-semantic main part. Correlative link has two varieties: pronoun-relative and conjunctive-relative. In pronoun-relative sentences, the subordinate clause is correlated with the pronoun word of the main, revealing, duplicating its meaning. Conjunctive-relative type is accomplished through dual conjunctions.

The determinant link is most often used in sentences with a non-differentiated conjunction cum – “when”, but if there are temporal indicators in the main clause represented by pronouns, adverbs, or nouns, then in this case we are talking about the correlative link of different types.

Temporal sentences with differentiated conjunctions cum primum, ut, ut primum, ubi, ibi primum, simulac, simulatque, simul ut, quom extemplo, extemplo ubi – “as soon as”, postquam, posteaquam – “after”, antequam, priusquam – “earlier than”, dum, donec, quoad – “while” are also constructed using the correlative link.

Key words: taxis, complex temporal sentence, determinant link, correlation link, conjunction, connective word, correlative word.

Постановка проблеми. У сучасному вітчизняному та зарубіжному мовознавстві помітна тенденція до вивчення художніх текстів через призму категорії таксису.

Категорія таксису, як вказує Р. О. Якобсон, «характеризує повідомлюваний факт відносно іншого повідомлюваного факту безвідносно до факту повідомлення» (Якобсон, 1972: 101). Таксис за таким твердженням використовували для опису позиційного часу, тобто оцінки подій, які на осі часу залишаються постійними (Жеребков, 1970: 14–16).

Однак існує й інша ідея таксису, пов'язана з вираженням хронологічних відносин (одночасність / неодноразовість) між подіями безвідносно до моменту мовлення, тобто зі сферою векторного часу, де за основу віднесення береться момент мовлення (Храковський, 2009; Слободинська, 2011; Семенова, 2004; Шведова, 1980; Полянський, 1990).

У лінгвістиці виділяють дві основні концепції вивчення категорії таксиса. За першою таксис розглядається в зв'язку з її аспектуальністю і темпоральністю. На думку Ю. С. Маслова, у багатьох мовах «таксис» не є особливою граматичною категорією, а об'єднується в рамках однієї комбінованої категорії, або з видом, або з часом (Маслов, 2004: 23–25), а за іншою таксис визначається як «функціонально-семантична категорія, яка реалізована в біпропозитивних конструкціях, де різними граматичними засобами маркується часова локалізація (одночасність / неодноразовість: передування, наступність) однієї ситуації відносно іншої ситуації, чия часова локалізація охарактеризована відносно часу мовлення, тобто

незалежно від будь-якої іншої ситуації» (Храковський, 2009: 867–868).

Таксис здебільшого розглядають з точки зору функціональної граматики і аналізують його як функціонально-семантичну категорію. Тому у цій роботі розглянуто таксис як функціонально-семантичне поле, яке ґрунтується на взаємодії семантичних елементів різних мовних рівнів, об'єднаних функцією вираження часових відносин між діями в рамках цілісного часового періоду (Бондарко, 2015: 29–30).

Виходячи з цього, таксис як граматична категорія реалізується на синтаксичному рівні. Очевидно, що таксисна форма є поліпредикативною конструкцією (ППК). Основою формування ППК є складно-підрядні та складносурядні речення. Вираженням взаємозалежності у цих реченнях є темпоральний зв'язок між подіями, що відображені предикативними ситуаціями (Шведова, 1980: 181–186).

Аналіз досліджень. Дослідження в галузі актуального синтаксису складнопідрядного речення показали, що, незважаючи на давню традицію вивчення, теорія складнопідрядного речення продовжує залишатись у полі зору дослідників мови тому, що цей тип речень, на відміну від простих, характеризується специфічними функціональними особливостями.

Часові конструкції завжди привертали до себе увагу вчених, тому дослідження категорії часу та засобів її вираження в мові має давню традицію як у вітчизняному, так і у зарубіжному мовознавстві. На матеріалі сучасних мов це розглядали В. А. Белошاپкова, Е. Бенвеніст, М. С. Веденькова, М. В. Всеволодова, Г. О. Золотова, Ю. М. Караулов, М. П. Кочерган, К. Ф. Шульжук, В. О. Понома-

ренко, Н. О. Потаєнко, О. В. Тарасова, О. Є. Щепін, Р. Якобсон та інші.

Проте в латиністиці проблема часового складнопідрядного речення як цілісної синтаксичної одиниці, у тому числі як однієї із форм таксису, до сьогодні не була об'єктом наукового дослідження, хоча цій проблемі були присвячені окремі розділи праць М. А. Тарівердієвої, С. І. Соболевського, Н. Allen, J. B. Greenough, E. C. Woodcock.

У силу цього надзвичайно важливим і **актуальним** є вивчення та дослідження таксису на основі складнопідрядних часових речень у латинській мові.

Метою статті є класифікація підрядних часових речень за видами таксису та визначення синтаксичних засобів зв'язку частин складнопідрядного речення при їх аналізі на матеріалі латинських творів. **Об'єктом** дослідження обрано поліпредикативні комплекси, виражені складнопідрядними реченнями часу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Складнопідрядні речення часу як частина конструкції поліпредикативного комплексу є формами певних різновидів таксису.

Розмежовуючи таксисні види, слід враховувати ознаки лінійності та позиції відліку, які лежать в основі типології таксису. Таксис може виявляти ознаку лінійності у випадку, коли виражає семантику послідовності (послідовність (чергування дій), передування чи наступність). Однак таксисні дії можуть відбуватися паралельно, тобто накладаються на одну точку (один проміжок) темпоральної осі, тоді таксис втрачає ознаку лінійності (Барчук, 2005-2006: 42). Отже таксис може реалізувати своє значення як лінійне чи нелінійне.

Другою ознакою є рівнорядність / нерівнорядність. При рівнорядному таксисі здійснення однієї дії не залежить від іншої (значення послідовності й паралельності); при нерівнорядному таксисі дії перебувають у відношеннях залежності (значення передування, наступності, включення) (Барчук, 2006: 26–30). І рівнорядний, і нерівнорядний таксис реалізовано виключно на рівні поліпредикативних комплексів.

За ключовими іманентними темпоральними ознаками таксис має чотири різновиди: лінійний рівнорядний, лінійний нерівнорядний, нелінійний рівнорядний, нелінійний нерівнорядний.

Класифікація підрядних часових речень до певного виду таксису відбувається на основі засобів зв'язку головного та підрядного речення, беручи до уваги їх природу та тип.

Щодо природи засобів зв'язку, то у частині синтаксичних праць стверджується, що предика-

тивні частини у складнопідрядних темпоральних реченнях поєднуються за допомогою сполучників (Каранська, 1992: 279–289; Слинко, 1994: 523–541; Плющ, 2000: 382–383).

В інших роботах йдеться про те, що сполучники і сполучні слова поєднують компоненти часових речень (Білодід, 1972: 348; Русановський, 1986: 326; Вихованець, 1993: 324–338; Загнітко, 2001: 405). Часто ці поняття просто не розділяються. Так, О. Вержбицький та А. Медушевський визначають підрядні сполучні засоби часу як підрядні сполучники. І. Г. Чередниченко запропонував вирішити цю проблему так: якщо підрядна частина стосується іменників, прикметників, займенників, прислівників, маємо сполучні слова, в інших випадках – сполучники (Чередниченко, 1959: 100–113).

Така думка має під собою підґрунтя, тому що у ролі сполучних слів виступають відносні займенники в усіх відмінкових формах та окремі прислівники. Сполучні слова, на відміну від сполучників, належать до повнозначних самостійних частин мови (займенників чи прислівників), а тому вони не тільки підпорядковують підрядну частину головній, а й виступають членами речення в підрядних частинах.

Досить часто в головних частинах складнопідрядних речень уживаються так звані вказівні, або співвідносні, слова, які пояснюються підрядною частиною. Ними виступають як вказівні займенники чи означальні займенники, а також прислівникові займенники. До них належать займенники, які не називають, але лише вказують на час. Вони також не мають системи словозміни як і прислівник, тому І. Милославський та І. Вихованець розглядають їх у системі прислівникових розрядів як займенникові прислівники (Горпинич, 2004: 150–151). Вказівним словам у підрядній частині відповідають сполучники і сполучні слова, з якими вони утворюють своєрідні пари (граматичні комплекси): тоді – коли, доти – доки. Вказівні слова є членами речення головної частини, й часто складнопідрядні речення без них не можуть бути побудовані.

Щодо типу зв'язку підрядної частини з головною у складнопідрядних темпоральних реченнях, то існує декілька їх класифікацій.

І. Р. Вихованець виділяє складнопідрядні речення з прислівними і детермінантними підрядними частинами (Вихованець, 1993: 324–339). До детермінантних він відносить часові речення.

Питанню детермінації в сучасній лінгвістиці також приділяли такі мовознавці, як А. П. Загнітко, Г. О. Золотова, Н. Л. Іваницька, Л. М. Руденко,

О. Б. Сиротиніна, Н. Ю. Шведової тощо. Вони вважають, що детермінантні члени речення входять до його складу на основі особливого типу підрядного зв'язку, названого вільним приєднанням. Цей тип зв'язку виникає тільки на рівні речення, пояснюючи не будь-який з його головних членів або головний член односкладного речення, не будь-яку окрему словоформу у складі речення, а граматичну основу чи все речення у випадку його поширеності. Зв'язок цей можна порівняти з підрядним, що виникає між реченнями певних семантичних типів, які належать до всієї головної частини. У цьому і полягає головна відмінність зв'язку вільного приєднання від інших типів підрядних зв'язків, що виникають у реченні і мають прислівний характер.

Детермінантний зв'язок є непередбачуваним (вільним) і необов'язковим, він наявний у реченнях з потенційно автосемантичною головною частиною, здатною до самостійного вжитку (Загнітко, 2001: 386).

Щодо прислівного зв'язку, то в наукових працях паралельно вживається термін «кореляційний зв'язок», який ввела В. А. Белошапкова (Белошапкова, 1989: 738). М. У. Каранська пояснює суть цього зв'язку так: «у головній частині повідомляється факт якоїсь діяльності, а в підрядному робиться умотивований висновок з факту й таким чином пояснюється, характеризується цей факт під кутом зору його дійсного чи можливого наслідку» (Каранська, 1992: 231).

Кореляційний зв'язок у складнопідрядних темпоральних реченнях виявляється у двох різновидах – займеннико-співвідносний та сполучниково-співвідносний (Загнітко, 2001: 385–388). У реченнях із займенниково-співвідносним зв'язком підрядна часова частина співвідноситься із займенниковим словом головної частини, розкриваючи, дублюючи його зміст. Сполучниково-співвідносний зв'язок реалізується за допомогою подвійних сполучників.

Окрім цих зв'язків І. Р. Вихованець виділив ще один різновид підрядного зв'язку, який представлений у реченнях з підрядними часу, що конкретизують іменники (іменникові словосполучення) або прислівники з часовим значенням (Вихованець, 1993: 26).

К. Ф. Шульжук подає спрощений варіант структурно-семантичної класифікації складнопідрядних речень, виділяючи три різновиди цих конструкцій.

Сполучниковий тип. У реченнях цього різновиду головна роль належить підрядним сполучникам різного типу (семантичним і функці-

ональним), що містяться в підрядній частині. Спорадично використовуються парні сполучники у межах головної і підрядної частин.

Відносний (сполучнословний) тип. Це конструкції, в яких у підрядних частинах наявні сполучні слова, що не лише поєднують підрядну частину з головною, а й виступають членом речення у підрядній частині.

Займенниково-співвідносний тип. Цей різновид складнопідрядних речень становлять конструкції, в яких у головній частині наявне співвідносне слово, якому в підрядній відповідає сполучник чи сполучне слово. У цих реченнях співвідносне слово головної частини конструктивно обов'язкове. Займенникове співвідносне слово, об'єднуючи зміст головної і підрядної частин в одне ціле, виступаючи показником формальної і смислової незавершеності головної частини, функціонує певною мірою як службове слово щодо підрядної і головної частин речення (Шульжук, 2010: 263–264).

Отже, проаналізувавши вищезгаданий матеріал і застосувавши до латинських текстів, було виявлено лише три різновиди таксису, представлені складнопідрядними часовими реченнями.

Лінійний нерівнорядний таксис. Моделлю вираження таксису передування/наступності є складнопідрядні речення. У цих конструкціях предикати взаємозалежні, однак, компоненти як формально-граматично, так і функціонально різні, і це сприяє реалізації нерівнорядних відношень.

Значення передування / наступності в опрацьованих творах виражається різними засобами: недиференційованими чи диференційованими сполучниками, відповідними формами присудків, спеціальними частками, лексичними компонентами тощо.

Сполучник *cum (quum, quom)* – «коли» є одним з основних часових сполучників, що вказує на загальну співвіднесеність кількох ситуацій у часі. Сполучник *cum* звичайно класифікується як «загально часовий», як сполучник з недиференційованим часовим значенням.

Так, підрядне речення *cum historicum (narrativum)* з Plusquamperfectum conjunctivi має значення попередності дії: *Inde cum suum cuique iussisset referri, Trimalchio adiecit. (Petr. Satur. 40)* – «Ось чому, коли наказав роздати кожному своє, Трималхіон сказав». Речення *cum iterativum*, хоча означає повторювальну дію, що реалізується у будь-якому часовому проміжку, однак також може вказувати й на неодноразовість: часи системи перфекта виражають передування стосовно інфектних форм: *Quum quaeriat cohors ex orbe*

excesserat atque impetum fecerat, hostes velocissime refugiebant. (Caes.BG.5,35,1-2) – «Коли якась когорта виходила із каре і напала, вороги дуже швидко відбігали».

Значення нерівнорядного лінійного таксису виражають, перш за все, складнопідрядні речення таксису, що вказують не тільки на послідовність, а часто й на характер послідовності дій: підрядне речення часу *cum inversum* (тип переставного речення) вказує, що реалізація підрядного речення відбувається відразу по закінченню дії головного (наступність). У головному реченні можуть виступати слова *iam* – «вже», *pondum* – «ще не», *vix* – «ледве», а у підрядному – *repente, subito* – «раптом», «несподівано»: *Nos errare coepimus, cum subito videmus senem calvum. (Petr.Satur.29) – «Ми почали блукати, коли раптом побачили лисого старця».*

Наведені вище підрядні речення з недиференційованим сполучником *cum (quum, quom)* здебільшого відносяться до головної в цілому, однак не вимагаються головною частиною для реалізації її значення. Підрядне та головне речення можуть функціонувати самостійно. У складі головного речення нема лексичного елементу, який би потребував поширення, конкретизації. Тому можна стверджувати, що такі речення мають детермінантний зв'язок.

Даний різновид таксису також представлений складнопідрядними реченнями з диференційованими сполучниками *cum primum, ut, ut primum, ubi, ibi primum, simulac, simulatque, simul ut, quom extemplo, extemplo ubi* – «як тільки», «коли тільки», «щойно», які також передають раптову послідовність дій: *Ubi savius oppedit, fugit. (Pl.Curc.60) – «Як тільки поцілує, то втікає; Simul atque de Caesaris legionumque adventu cognitum est, ad eum venit. (Caes.BG.5.3.3) – «Як тільки дізнався про прихід Цезаря та його легіонів, то прибув до нього»; Cum primum ergo explicuimus mercem, mulier... clamavit. (Petr.Satur.14) – «Щойно ми оголосили ціну, жінка закричала».*

У таких реченнях перша частина цих сполучників не передбачає обов'язкової наявності другої частини, але друга частина таке передбачення має. Тому при перекладі сполучників при головній частині можна вживати слово «то», як частину складених сполучників.

У найбільш загальному вигляді значення послідовності (попередність дії) передається за допомогою спеціалізованих сполучників *postquam, posteaquam* – «після того як» з *indicativus perfecti* (замість *perfectum* можливий *praesens historicum*): *Eo postquam Caesar pervenit, obsides, arma, servos,*

*poposcit. (Caes.BG.1.27.3-4) – «Після того як Цезар прибув, вимагав від них заручників, зброю, рабів»; Postquam lustravi oculis totam urbem, in cellulam redii. (Petr.Satur.9) – «Після того як я обшукав все місто, повернувся до кімнати» та із сполучниками *antequam, priusquam* – «раніше ніж»: *In primis rationem esse habendam dicunt, priusquam eorum clandestina consilia efferantur, ut Caesar ab exercitu intercludatur. (Caes.B.G.7.1.6) – «Кажуть, що спочатку слід вирахувати, як Цезаря раніше від'єднати від війська, ніж їхні таємні справи стануть відомими».**

Як бачимо, у цих часових речень з диференційованими сполучниками головну роль виконують підрядні часові сполучники, частини взаємопередбачають одна одну. Це характерно для кореляційного зв'язку сполучниково-співвідносного типу. Також слід зазначити, що такі складні сполучники як *antequam, priusquam* деколи можуть розчленовуватися на дві частини. Тоді та, що перебуває у головній частині, виконує роль співвідносного слова: *Nihil prius meditantur quam id quod putant gratissimum auditoribus fore. (Petr.Satur.9) – «Нічого раніше не обдумують, ніж те, що вважають буде наймилішим для слуху».* У такому випадку це вже займенниково-співвідносний тип.

Нелінійний рівнорядний таксис (сутаксис). Значення сутаксису традиційно трактують як одночасність. Однак точніше сутаксис відображає дії, які відбуваються паралельно, з погляду хронології накладені одна на одну. Для власне сутаксису варто зробити принципове уточнення - дії є рівнорядними, тобто жодну з дій не можна диференціювати як хронологічну чи метричну.

Сутаксис у латинській мові виражається підрядним речення часу *cum historicum (narrativum)*, коли у підрядному реченні присудок стоїть у *imperfectum coniunctivi*: *...cum longius necessario procederent, adoriebatur magnoque incommodo adficiebat. (Caes.BG.7.50.6) – «...коли вони занадто далеко присувалися, він напав і спричиняв значну шкоду»; Cum ego proclatarem, gladium strinxit. (Petr.Satur.9) – «Коли я закричав, він витягнув меч».*

Cum temporale вказує на час, коли відбувається дія головного речення і вживається тоді, коли між двома подіями існує просте співпадіння в часі: *Non queo, quom te video. (PL.Mil.Glor.1324) – «Не плачу, коли тебе бачу»; Quom Caesar in Galiam venit, alterius factionis erant Aedui, alterius Sequani. (Caes. BG.6, 12,1-2) – «Коли Цезар прибув до Галії, одну партію очолювали едуї, іншу-секвани».*

У вказаних реченнях кожне речення може існувати автономно, виражаючи детермінантний

зв'язок. Однак, у підрядній частині, що приєднується до головної за допомогою сполучника **cum**, часова залежність чіткіше виражається при наявності в головній частині лексичних конкретизаторів: *eo tempore* – «в той час», *eo die* – «того дня», *tum, tunc* – «тоді», «в той час як» та ін. *Nam, quum omnis iuventus, omnes etiam gravioris aetatis...eo convenerant, tum navium quod ubique fuerat, in unum locum coegerant.* (Caes.BG.3,16,2-3) – «Бо, коли всі молоді, а також всі люди похилого віку...зійшлися, тоді кораблі, де б вони не були, в одне місце зібрали». А це вже є приклад кореляційного зв'язку.

Cum iterativum означає повторювальну дію, що реалізується у будь-якому часовому проміжку (теперішньому, минулому, майбутньому). У таких реченнях при одночасній дії вживається один час індикатива: *Primum omnium olim terra quom proscinditur, in quinto quoque sulco moriuntur boves.* (Pl.Trinum.523-524) – «Перш за все, колись, коли земля оралася, в кожній п'ятій ріллі бики помирали»; *Etiam histriones anno quom in proscenio hic Iovem invocarunt, venit.* (Pl.Amph.91-92) – «Так кожного року, коли трагіки кликали Юнітера на сцену, він приходив». Тут сполучник **cum** уточнює обставини часу, виражених прислівником **olim** та іменником в Ablativus **anno**, тим самим вказуючи на кореляційний зв'язок.

Нелінійний рівнорядний таксис також представлений складнопідрядними реченнями із спеціалізованими сполучниками **dum, donec, quoad** – «**нід час коли**», «**доки**», «**аж поки**», які вказують на те, що дії складових частин тривають одночасно протягом відрізка часу, визначеного в підрядному реченні: *Dum haec aguntur, voce clara in clamat uxorem tuam.* (Pl.Amph.1120) – «Доки це відбувається, голос сильний кличе твою дружину»; *Ergo vivamus, dum licet esse bene* (Petr.Satur.34) – «Житимемо добре, аж поки можна буде».

Сполучники зі значенням «доки», «поки» виступають у складнопідрядних реченнях першого типу, де одна дія співпадає в своїх межах з іншою, а саме – час протікання дії, названої у головному реченні, обмежується відрізком часу, потрібним для здійснення дії, представленої в підрядному реченні. На відміну від сполучників «коли», «як», які не виражають якого-небудь одного значення відтінку складнопідрядного речення, згадані сполучники конкретніші за своїм значенням: вони вказують на те, що результативна дія або стан головного речення настає саме в межах тривання дії або стану підрядного речення.

Якщо виникає потреба виразніше виділити межі тривання дії, вираженої головною частиною, то до її складу вводять вказівне слово **adeo usque (adeo)** –

«**до тих пір**»: *Conplebo atque Amphitruonis omnem familiam, adeo usque satietatem dum capiet pater illius quam amat...* (Pl.Amph.471-473) – «До тих пір і дім весь, і рабів Амфітріона заплутуватиму, поки батько насолоджуватиметься тією, яку любить». Для цього сполучника характерним є кореляційний зв'язок сполучникового типу. В окремих випадках простежується займенниково-співвідносний.

Нелінійний нерівнорядний таксис (інтаксис). Ключовий критерій встановлення інтаксису – співвідношення дій загальна/часткова. **Cum explicativum (coincidens)** – це саме той тип підрядних часових речень, коли підрядне пояснює, розкриває або уточнює зміст головного речення і збігається з головним як за часом, так і за значенням. У реченнях такого типу вживаються ті ж часи, що і в головному для підкреслення одночасності дій: *Hoc cum in speciem varietatemque opus deforme non est..., tum ad utilitatem et defensionem urbium summam habet opportunitatem.* (Caes.BG.7.23.5) – «Коли споруда є на вигляд різноманітною і не безформною, тоді має найбільшу можливість для користі та захисту міста»; *Fecisti, ere, facetias, quom hoc donavisti dono tuum servom Stichum.* (Stich.655-656) – «Господарю, ти пожартував, коли (тим що) дав подарунок своєму рабу Стіху».

Речення з **cum explicativum** містять кореляційний зв'язок. У першому випадку це займенниково-співвідносний тип, оскільки у головній частині наявне співвідносне слово, виражене займенниковим прислівником **tum** – «**тоді**», якому в підрядній відповіді дає сполучник **cum**.

Висновки. Можна стверджувати, що в основі типології таксису лежать ознаки лінійності та позиції відліку. За формою таксис є поліпредикативним комплексом. У межах ППК предикати мають різний характер співвіднесення двох дій і від цього залежить встановлення того чи того типу таксисного значення. Найпоширенішою моделлю таксису є складнопідрядні речення часу, які є складовою трьох таксисних різновидів: лінійного нерівнорядного, нелінійного рівнорядного, нелінійного нерівнорядного.

На основі проаналізованого матеріалу можна зробити висновок, що розглянуті різновиди таксису представлені часовими реченнями з детермінантним та кореляційним зв'язками. Детермінантний зв'язок найчастіше виступає у реченнях із недиференційованим сполучником **cum**, однак, якщо у головному реченні наявні часові конкретизатори, представлені займенниковими прислівниками, прислівниками чи іменниками, то в такому випадку варто говорити про кореляційний зв'язок різних типів.

Часові речення із диференційованими сполучниками **cum primum, ut, ut primum, ubi, ibi primum, simulac, simulatque, simul ut, quom extemplo, extemplo ubi, postquam, posteaquam, antequam, priusquam, dum, donec, quoad** побудовані також за допомогою кореляційного зв'язку.

У межах одного дослідження неможливо охопити все коло питань, пов'язаних дослідженням таксисних відношень, їх організацію. Перспективним вбачається розширення дослідження за рахунок обсягу матеріалу, щоб охопити інші види таксису та їх засоби зв'язку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Барчук В. М. Морфологічний час як вияв лінійної темпоральності. Українознавчі студії. Івано-Франківськ, 2005-2006. № 6–7. С. 38–17.
2. Барчук В. М. Основні типи таксисних ситуацій. Актуальні проблеми синтаксису : матеріали Міжнар. наук. конф. Чернівці : Рута, 2006. С. 24–30.
3. Бондарко А. В. Анализ глагольных категорий в системе функциональной грамматики / Acta Linguistica Petropolitana. Труды Института лингвистических исследований РАН. 2015. Т. 11, № 1. С. 25–40.
4. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник. К. : Либідь, 1993. 368 с.
5. Горпинич В. О. Морфологія української мови : Підручник. К. : ВЦ «Академія», 2004. 336 с.
6. Грамматика современного русского литературного языка / Отв. ред. Н. Ю. Шведова. М. : Наука, 1970. 767 с.
7. Жеребков В. А. Опыт описания грамматической категории времени в системе немецкого глагола. Учен. зап. Калнинск. пед. ин-та. Т. 72. Вып. 3. Калинин, 1970. 199 с.
8. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови: Синтаксис : Монографія. Донецьк : ДонНУ, 2001. 662 с.
9. Каранська М. У. Синтаксис сучасної української літературної мови : Навчальний посібник. К. : НМК ВО, 1992. 400 с.
10. Маслов Ю. С. Избранные труды: Аспектология. Общее языкознание / Сост. и ред. А. В. Бондарко, Т. А. Майсак, В. А. Плунгян; Вступит ст. А. В. Бондарко, Н. А. Козинцевой, Т. А. Майсака, В. А. Плунгяна. М. : Языки славянской культуры, 2004. 840 с.
11. Полянский С. М. Основы функционально-семантического анализа категории таксиса (на материале немецкого языка). Новосибирск, 1990. 93 с.
12. Семенова Н. В. Категория таксиса в современном русском языке : дисс.. доктора филол. наук: 10.02.01. Великий Новгород, 2004. 394 с.
13. Слинко І. І. та ін. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання: Навч. посібник / І. І. Слинко, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. К. : Вища школа, 1994. 670 с.
14. Слободинська Т. С. Таксис в українській мові: універсальні характеристики та специфічні риси. Вінниця: ПП Балюк І. Б., 2011. 404 с.
15. Современный русский язык: Учеб. для филол. спец. ун-тов / В. А. Белошапкова, Е. А. Брызгунова, Е. А. Земская и др.; Под ред. В. А. Белошапковой. 2-е изд., испр. и доп. М. : Высш. шк., 1989. 800 с.
16. Сучасна українська літературна мова: Підручник / За ред. М. Я. Плющ. 2-ге вид., перероб. і допов. К. : Вища школа, 2000. 429 с.
17. Сучасна українська літературна мова: Синтаксис / За заг. ред. І. К. Білодіда. К. : Наук. думка, 1972. 516 с.
18. Русановский В. М., Жовтобрюх М. А., Городенская Е. Г., Грищенко А. А. Украинская грамматика / Отв. ред. В. М. Русановский. К. : Наукова думка, 1986. 360 с.
19. Храковский В. С. Анкета для описания таксисных конструкций / В. С. Храковский // Типология таксисных конструкций. СПб : Знак, 2009. С. 865–882.
20. Чередниченко І. Г. Складнопідрядні речення в сучасній українській мові. Чернівці : Вид-во Чернівецького ун-ту, 1959. 157 с.
21. Шведова Н. Ю. Полупредикативные обороты / Н. Ю. Шведова // Русская грамматика. М. : Наука, 1980. Т. 2 : Синтаксис. С. 181–186.
22. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови: підручник. 2-ге вид., доп. К. : ВЦ «Академія», 2010. 408 с.
23. Якобсон Р. О. Шифтеры, глагольные категории и русский глагол // Принципы типологического анализа языков различного строя. М. : Наука, 1972. С. 95–114.

REFERENCES

1. Barchuk V. M. Morfologichnyj chas yak vyjav liniynoyi temporalnosti. Ukrainianski studiji. [Morphological time as a manifestation of linear temporality. Ukrainian studies].Ivano-Frankivsk, 2005-2006. Nr 6-7. pp. 38–17 [in Ukrainian].
2. Barchuk V. M. Osnovni typu taksysnyh situacij. Aktualni problemy syntaksysu: materialy Mizhznar. nauk. konf. [The main types of taxi situations. Current Syntax Problems: Materials International Sciences Conf.]. Chernivtsi : Ruta, 2006. pp. 24–30 [in Ukrainian].
3. Bondarko A. V. Analiz glagolnyh kategorij v sisteme funkcionalnoj grammatiki. [Analysis of verb categories in the system of functional grammar] / Acta Linguistica Petropolitana. Works of the Institute of Linguistic Research, RAS. 2015. V. 11, Nr 1. pp. 25–40 [in Russian].
4. Vyhovanez I. R. Gramatyka ukrayinskoyi movy. Syntaksys: Pidruchnyk. [Grammar of the Ukrainian language. Syntax: Manual]. K. : Lybid, 1993. 368 p. [in Ukrainian].
5. Gorpynych V. O. Morfologiya ukrayinskoyi movy: Pidruchnyk. [Morphology of the Ukrainian Language: Manual]. K. : VCz “Akademiya”, 2004. 336 p. [in Ukrainian].

6. Grammatika sovremennogo russkogo literaturnogo yazyka. [Grammar of modern Russian literary language.] / Otv. red. N.Yu.Shvedova. M. : Nauka, 1970. 767 p. [in Russian].
7. Zherebkov V. A. Opyt opisaniya grammaticheskoy kategorii vremeni v sisteme nemeczkogo glagola. [Experience in describing the grammatical category of time in the German verb system]. V. 72. Ed. 3. Kalinin, 1970. 199 p. [in Russian].
8. Zagnitko A. P. Teoretychna gramatyka ukrajinskoyi movy: Syntaksys: Monografiya. [Theoretical grammar of the Ukrainian language: Syntax: Monographia]. Doneczk : DonNU, 2001. 662 p. [in Ukrainian].
9. Karanska M. U. Syntaksys suchasnoyi ukrajinskoyi literaturnoyi movy: Navchalnyj posibnyk. [Syntax of Contemporary Ukrainian Literary Language: Manual]. K. : NMK VO, 1992. 400 p. [in Ukrainian].
10. Maslov Yu. S. Izbrannye trudy: Aspektologiya. Obshee yazykoznanie. [Selected works: Aspectology. General Linguistics]. / Sost. y` red. A. V. Bondarko, T. A. Majsak, V. A. Plungyan; Vstupit, st. A. V. Bondarko, N. A. Kozincevoj, T. A. Majsaka, V. A. Plungyana. M. : Languages of Slavic culture, 2004. 840 p. [in Russian].
11. Polyanskij S. M. Osnovy funkcionalno-semanticheskogo analiza kategorii taksisa (na materiale nemeczkogo yazyka). [Fundamentals of Functional-Semantic Analysis of the Taxis Category (in German)]. Novosibirsk, 1990. 93 p. [in Russian].
12. Semenova N. V. Kategoriya taksisa v sovremennom russkom yazyke : diss.. doktora filol. nauk: 10.02.01. [Taxis Category in Modern Russian: Dissertation of Dr. Philol. Sciences: 10.02.01]. Velikij Novgorod, 2004. 394 p. [in Russian].
13. Slynko I. I. ta in.. Syntaksys suchasnoyi ukrajinskoyi movy: Problemni pytannya: Navch. Posibnyk. [Syntax of Modern Ukrainian: Problem Issues: Educ. Manual]. K. : Vyshcha shkola, 1994. 670 p. [in Ukrainian].
14. Slobodynska T. S. Taksys v ukrajinskij movi: universalni harakterystyky ta specyfichni rysy. [Taxis in Ukrainian: universal characteristics and specific features]. Vinnycya : PP Balyuk I. B., 2011. 404 p. [in Ukrainian].
15. Sovremennij russkij yazyk: Ucheb. Dlya filol. specz. un-tov. [Modern Russian: Manual for philol. spec. Univ.] / V. A. Beloshapkova, E. A. Bryzgunova, E. A. Zemskaya i dr.; Pod red. V. A. Beloshapkovoj. 2-e izd., ispr. i dop. M. : Vysshaja shkola, 1989. 800 p. [in Russian].
16. Suchasna ukrajinska literaturna mova: Pidruchnyk. [Contemporary Ukrainian Literary Language: Manual] / Za red. M. Ya. Plyushh. 2-ge vyd., pererob. i dopov. K. : Vyshha shkola, 2000. 429 p. [in Ukrainian].
17. Suchasna ukrajinska literaturna mova: Syntaksys. [Modern Ukrainian Literary Language: Syntax] / Za zag. red. I. K. Bilodida. K. : Nauk. dumka, 1972. 516 p. [in Ukrainian].
18. Rusanovskij V. M., Zhovtobryuh M. A., Gorodenskaya E. G., Grishchenko A. A. Ukrainskaya grammatika. [Ukrainian grammar] / Otv. red. V. M. Rusanovskij. K. : Naukova dumka, 1986. 360 p. [in Russian].
19. Hrakovskij V. S. Anketa dlya opisannia taksisnyh konstrukcij. Tipologiya taksisnyh konstrukcij. [Questionnaire for the description of taxis structures. Typology of taxi structures]. SPb : Znak, 2009. pp. 865–882. [in Russian].
20. Cherednychenko I. G. Skladnopidryadni rechennya v suchasnij ukrajinskij movi. [Complex sentences in modern Ukrainian]. Chernivci : Vyd-vo Cherniveczkogo un-tu, 1959. 157 p. [in Ukrainian].
21. Shvedova N. Yu. Polupredikativnye oboroty. Russkaya grammatika. [Semi-predictive constructions. Russian Grammar]. M. : Nauka, 1980. V. 2 : Syntax. pp. 181–186. [in Russian].
22. Shulzhuk K. F. Syntaksys ukrajinskoyi movy: pidruchnyk. [Syntax of the Ukrainian language: Manual]. 2-ge vyd., dop. K. : VCZ “Akademiya”, 2010. 408 p. [in Ukrainian].
23. Jakobson R. O. Shiftery, glagolnyje kategoryyi i russkij glagol // Principy tipologicheskogo analiza yazykov razlichnogo stroya. [Shifters, verb categories and Russian verb // Principles of typological analysis of languages of different structure]. M. : Nauka, 1972. pp. 95–114 [in Russian].